

Podkarpatská Rus

Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi

4|2010:

O letošních nositelích řádů | Obrázky se Svaljavy | Jak to viděl český geograf Karel Matoušek | Život v Huklivém | Fedor Vico uvažuje o Rusínech a Listopadu 1989 | České snění o Podkarpatské Rusi. Z knihy Pavla Kosatíka | Můj táta Evžen Nedzelský

Malé vlastenecké rozjímání

Jeden deník nedávno uspořádal diskusi, jestli je česká hymna omšelá písnička už dávno vyšlá z módy, nebo se pořád líbí a má lidem ještě co říct. Škroupova a Tylova „zpěvanka“ je už dlouho i mou hymnou, i když tou původní, rodnou byla píseň „Podkarpatskije Rusiny ostavte hlubokij son“ – hymna Podkarpatí – a taky kultovní píseň všech Rusínů „Ja Rusyn byv, jem i budu...“ Ta první se za první republiky stala i součástí československé státní hymny.

Úvahy, zda je česká hymna „pěkná“ nebo zastaralá, je podle mne nesmysl. Prostě je. Byla dána Čechům do vínku, patří k národu, jeho historii a tradicím.

Při čtení toho jalového novinového debátování jsem si uvědomila, že letos 28. října zněla státní hymna na Pražském hradě i Rusínům, kteří dostávali vysoké vyznamenání, a kteří v mládí stejně jako já patrně taky zpívali nebo aspoň slyšeli ty naše, rusínské písně. Určitě cítili dojetí, možná jim obě hymny v duchu tak trochu splynuly v dějinný fakt, jímž bylo dvacet let společného státu Čechů, Slováků a Rusínů. A přiznám se, i já byla pyšná, když jsem mezi letošními vyznamenanými zaznamenala jména svých krajanů. To mám ostatně trochu společné se svým tatínkem. Ten si po léta se zadostiučiněním v duchu shromažďoval jména rusínských krajanů, kteří v nové vlasti něco dokázali, „někam to dotáhli“. Od fotbalisty Alexy Bokšaye přes bojovníky v zahraničních armádách, biskupa Otce Ivana Ljavince, vynikající lékaře, učitele, právníky, až třeba ke kytaristovi Štěpánu Rakovi. Možná by měl radost i dnes, že tu je stále zájem i o nově přistěhovalé Rusíny, kvalitní řemeslníky, nápadité podnikatele, zdravotníky či provozní v restauracích a podavače.

Ale dost sentimentality. Věřu totiž nevím, co by tatínek říkal, kdyby v Praze potkal učitele, který staví lešení, zdravotní sestru uklízející v supermarketu, či doktora – gynekologa, který zedníčí, protože mu v Česku byli ochotni nositřifikovat diplom jen za tučný úplatek. Ale ten už je za vodou, založil si vlastní stavební firmu. A zaměstnává v ní i svou rusínskou manželku, která absolvovala na univerzitě matematiku a fyziku...

AGÁTA PILÁTOVÁ

Foto archiv

Zimní záběr na horu Pietroš z lyžařského zájezdu na východ Podkarpatska ve 30. letech 20. století

Naši na Hradě

V den státního svátku 28. října 2010 stáli mezi dalšími vyznamenanými na Pražském hradě také bojovníci druhé světové války. Řád Bílého lva byl propůjčen mj. plukovníci Marii Ljalkové-Lastovecké a plukovníku Janu Plovajkovi za mimořádné zásluhy o obranu a bezpečnost státu a vynikající bojovou činnost. Jejich životní cesta i bojové zásluhy – to jsou strhující příběhy dramatických událostí, statečnosti i útrap.

„Zásadový dobrodruh“ Jan Plovajko

Jan Plovajko (1922) se narodil na Podkarpatské Rusi v obci Tuří Bystrá. Otec v době hospodářské krize odjel na tři roky pracovat do Argentiny. Po návratu do Československa koupil pozemky a začal hospodařit. Jako jediný z mnoha dětí nastoupil Jan Plovajko na gymnázium v Užhorodě. Zde jej 14. 3. 1939 zastihlo obsazení Podkarpatské Rusi Maďarskem. Stejně jako mnoho jeho vrstevníků a rodinných příslušníků se rozhodl pro útěk do Sovětského svazu. (Pokračování na straně 3)

ZVEME VÁS

do Společenského sálu Domu národnostních menšin
v Praze 2, Vocelova 3 (metro C, 3 min. od Nám. I. P. Pavlova)

V pondělí 6 prosince 2010 v 16 hodin
na dokument Marka Škopa OSADNÉ

Vítězný film soutěže dokumentů na filmovém festivalu v Karlových Varech. Po projekci beseda s FEDOREM VICEM, výtvarníkem, karikaturistou a rusínským aktivistou, jedním z protagonistů filmu Osadné, který představí i výběr ze svých karikatur.

V pátek 17. prosince v 17 hodin
na PŘEDVÁNOČNÍ SETKÁNÍ členů
a příznivců SPFR a Klubu Rusínů
a přátel Podkarpatské Rusi.

Vystoupí Angelína Moshkolová s ukázkami moderní gymnastiky, manželé Litovčenkovi, rusínský

soubor Skejkušan a David Pilát a jeho přátelé s rusínskými koledami i dalšími hudebními vstupy. Prosíme účastníky, aby s sebou přinesli ozdoby či jiné vánoční předměty a ukázky lidového umění, recepty na vánoční menu atd; vystavíme je pod stromečkem na malé improvizované výstavce, po ukončení večera vrátíme majitelům.

V úterý 18. ledna 2011 v 16 hodin
na HUDEBNĚ LITERÁRNÍ POŘAD
s kytarovým virtuosem prof. ŠTĚPÁNEM RAKEM a hercem a recitátorem RADIMEM VAŠINKOU.

V programu zazní skladby a variace Štěpána Raka a verše Jaromíra Hořce.

Vysočina – Podkarpatská Rus: Příznivý partnerský účet

Díky partnerství kraje Vysočina se Zakarpatskou oblastí Ukrajiny se v roce 2010 podařilo zahájit a dokončit dalších osm investičních akcí v nejvýchodnějším partnerském regionu. Na projekty, které mají v partnerském regionu pomoci především v oblasti zdravotnictví, školství a kultury, poskytla letos Vysočina ze svého rozpočtu čtyři miliony korun. Finanční spoluúčast Zakarpatské Ukrajiny se pohybuje od 50 – 70 %.

V roce 2010 byly zahájeny projekty:

Bohdan – vybudování zázemí centra sociální

ochrany dětí ze sociálně slabých rodin, místo pro volný čas dětí v obci Bohdan;

Lazeščyna – škola v přírodě (rekonstrukce původního objektu);

Strymba – generální oprava sociálního zařízení a kanalizace v základní škole;

Šyroké – výměna oken v základní škole obce;

Koločava – rekonstrukce ambulance;

Nové Davydkovo – rekonstrukce ambulance všeobecné rodinné medicíny;

Mukačevský hrad Palanok – rekonstrukce vstupního mostu do hradu a zřízení trvalé expozice o kraji Vysočina a spolupráci Vysočiny-Zakarpátí;

Stužycja – mateřská škola v obci Stužycja (rekonstrukce původního objektu).

Hotové projekty v místě jejich realizace předal místní samosprávě hejtman kraje Vysočina Jiří Běhounek, kterého v září 2010 doprovázeli na cestě Ukrajinou i někteří členové Stálé konference. V rámci zahraniční cesty na Zakarpatskou Ukrajinu zahájil Jiří Běhounek Mezinárodní konferenci o Karpatech, která se konala v Užhorodě. Českou republiku a kraj Vysočina na této konferenci reprezentoval Martin Hyský, radní pro oblast regionálního rozvoje. (kn)

Vančurova Marijka nevěrnice na DVD

Jak jsme už stručně informovali v minulém čísle PR, v létě 2010 dosáhlo na mezinárodním festivalu archivních a restaurovaných filmů Il Cinema Ritrovato v italské Bologni skvělého úspěchu české DVD Marijka nevěrnice. Bylo oceněno v kategorii Nejlepší znovuobjevený film. U vzniku projektu stál Národní filmový archiv, který pečuje o poklady filmové klasiky.

Film Marijka nevěrnice (1934, 72 min., čb), na DVD prezentovaný ve speciálně ošetřené podobě, je baladickým milostným příběhem zasazeným do autentického prostředí podkarpatských horalů. Výlučnost snímku je podtržena tím, že se na něm jako režisér podílel spisovatel Vladislav Vančura, který jej natočil podle námětu Ivana Olbrachta. Jde o jeden z významných pokusů o vytvoření skutečně uměleckého díla v české kinematografii, realisticky zachycující život na Podkarpatské Rusi ve třicátých letech 20. století.

Děj filmu vypravuje o lásce a nevěře: Chalupa Petra Bičana vyhořela po úderu bleskem. Se svou ženou Marijkou se rozhodnou postavit nový dům. Peněz nemají mnoho, proto chce Petro odejít do hor, aby si přivydělával kácením stromů. Starost o své hospodářství svěří do rukou mladého a pohledného souseda Danila. Zatímco Petro tvrdě pracuje v horách, Marijka se s Danilem důvěrně sblíží. Když se to dozví její tchyně, nechává poslat synovi vzkaz. Rozhořčený Petro se vrací domů...

Na oceněném DVD naleznou diváci nejen Vančurův film, ale i tři dokumentární snímky z předválečné Podkarpatské Rusi, rovněž technicky speciálně ošetřené:

Jaro na Podkarpatské Rusi (1929, r. Karel Plicka, 10 min., čb, němý),

Podkarpatská Rus (1937, r. Adolf Lehner, 11 min., čb, zvukový bez dialogů)

Píseň o Podkarpatské Rusi (1937, r. Jiří Weiss, 11 min., čb., zvukový).

K bonusům patří i komentáře k filmu, biografie a filmografie, fotografie, souborá dokumentace, DVD ROM – ohlasy z dobového tisku, Podkarpatská Rus očima Čechů – citace z dobových publikací.

DVD Marijka nevěrnice lze zakoupit v Národním filmovém archivu, stepanka.erhartova@nfa.cz, v promítací síni NFA Ponrepo, v internetovém obchodě Filmexport.cz, v prodejnách DVD a vybraných knihkupectvích. (ap)

KRÁTCE ODEVŠAD

* **Redakce naší rusínské rubriky** Rodnyj kraj se ujal po zemřelé Márii Mal'covské šéfredaktor rusínského týdeníku Narodny novynky **Alexander Zozuljak**, publicista a dlouholetý rusínský aktivista.

* **Připravujeme zájezd na Podkarpatskou Rus**, který by se měl uskutečnit ve spolupráci s cestovní kancelář v průběhu léta 2011. Délka zájezdu 8 dní, pravděpodobná trasa: Praha-Užhorod-Mukačevo-Mižhorje-Sojmi-Koločava-geografický střed Evropy, příp. další místa. Cena zájezdu cca 10 000 Kč. Prosíme zájemce, aby se přihlásili (zatím předběžně a nezávazně), potřebujeme mít orientační představu o počtu účastníků. Hlaste se ihned, nejpozději do konce roku 2010 na e-mailovou adresu:

bolshakova@centrum.cz nebo písemně na adresu Společnosti (SPPPR, Vocelova 3, 120 00 Praha 2).

* **Evropskou cenu za divadelní tvorbu**, jedno z nejprestižnějších uměleckých ocenění, udělované odbornou porotou při Evropské komisi, obdržel Viliam Dočolomanský, umělecký šéf souboru Farma v jeskyni. Dočolomanský a jeho soubor se proslavili zejména vynikajícím a doma i v zahraničí oceňovaným představením Sclavi-Emigrantova píseň na motivy Čapkova Hordubala, které tematicky čerpá ze života rusínských emigrantů. Rozhovor s divadelníkem přineseme v některém z příštích čísel PR.

* **Vladimír Hulín-Mihalec**, který se specializuje na pomoc turistům směřujícím zejména

na východ Evropy, sděluje, že se jeho firmě podařilo na zajímavých místech uvést do prodeje již více než 130 turistických záznamek – viz www.turystycni-marky.com.ua – propagujících místa na Podkarpatské Rusi i na celé Ukrajině, která stojí za to vidět. Nalezli, dovezli a zařadili do své stálé nabídky také již téměř 300 publikací – mapy, knihy, atlasy, průvodce, slovníky atd. A další se průběžně doplňují, viz www.vltava2000.cz/karpattia.

* **Vzpomínání na Andyho Warhola**, výtvarníka rusínského původu, otiskl Katolický týdeník č. 43/2010. Autorem zajímavého článku vyprávějícího i o rusínských kořenech a příbuzných umělce, je fotograf a pedagog Rudolf Prekop. (ap)

Naši na Hradě

(Dokončení ze strany 1)

Doufal, že tam vznikne československá legie jako za I. sv. války, která osvobodí Československo od německé nadvlády, chtěl bojovat proti nacistickým okupantům. Jedné noci za dramatických okolností překročil nepřehlednou hranici u obce Užok a dostal se na polské území okupované Sovětským svazem.

Po útěku z Podkarpatské Rusi byl však zadržen sovětskými orgány a poslán do sibiřského gulagu. Dobrovolníci z bývalého Československa, kteří chtěli vstoupit do řad naší zahraniční armády, totiž neměli na různých ustláno ani poté, když překročili východní hranice. Zejména po pádu Polska v září 1939, které si rozdělili tehdejší, byť jen dočasní spojenci – Německo a Sovětský svaz – se vše výrazně zkomplikovalo. Navíc Sověti stále potřebovali levnou pracovní sílu, kterou uprchlíci představovali. Sny o boji proti nepříteli proto často vystřídalá neúprosná realita, která mnohdy vyústila v boj o vlastní holé přežití.

Také Jan Plovajko brzy poznal, že vše je jinak, než původně předpokládal. Rozsudek v jeho případě znamenal tříletý pobyt v táboře nucených prací na Sibiři. Paradoxní je, že takový trest byl v sovětských poměrech považovaný za mírný. Zklamaný mladík skončil v Norillagu, komplexu pracovních táborů v okolí města Norilsk, a měl brzy o čem přemýšlet. Poměry v lágru byly smrtící kombinací brutálního zacházení, vysilující práce, podvýživy a kruté podnebí. To vše nedávalo moc nadějí na přežití. Po napadení Sovětského svazu nacistickým Německem se ale vše najednou změnilo i pro něho. Důsledkem podepsání spojenecké smlouvy mezi československou exilovou vládou a SSSR v roce 1943 bylo i to, že Češi mohli opustit lágry, aby podpořili vznik československého armádního sboru na východní frontě. Po absolvování výcviku u těžkých minometů prošel s československou armádou mnohé významné bitvy. V bojích u Kyjeva zahynul jeho bratr Vasil, který rovněž prošel gulagem.

Tehdy se také na vojáka Plovajka usmálo skutečné štěstí. Ačkoliv prošel nejtěžšími boji, včetně krvavého masakru na Dukle, nebyl vážně zraněn. Po politickém převratu v roce 1948 nastala nová realita. Ani předešlé zásluhy nedávaly žádnou záruku, že se Plovajkův život po letech vrátí zpět do normálních kolejí...

Po válce se Jan Plovajko rozhodl zůstat v armádě. Po absolvování důstojnického kurzu získal pozici velitele kasáren v Trutnově. Po roce 1948 se jej komunisté snažili získat ke spolupráci při čistkách v armádě. Odmítl však a v roce 1950 byl z armády propuštěn. Pracoval pak v různých profesích až do roku 1970, kdy odešel do důchodu.

„Pan Plovajko je vlastně takový zásadový dobrodruh. Život se s ním nijak nemazlil a zavedl ho nejprve do stalinských táborů smrti a pak do války, kde si člověk musel brzy zvyknout na to, že žádně zítřka být nemusí. Přesto odmítl nabídku NKVD ke spolupráci, která mu mohla zajistit lepší postavení a snad i větší naděje na přežití. Stejně zásadově se zachoval po únoru 1948 a nezapleťl se s komunisty, ačkoliv mu to mohlo přinést

řadu výhod.“ říká o něm scenárista Adam Drda, autor televizního pořadu o jeho životě Neznámí hrdinové – Pohnuté osudy.

(S využitím textů Ústavu pro studium totalitních režimů a komentáře ČT k pořadu)

Pane plukovníku, máme snajpera!

Marie Ljalková-Lastovecká (1920) pochází ze vsi Horodanka u Stanislavky na Ukrajině, narodila se v rodině volyňských Čechů Petruščákových. Studovala na průmyslovce, ale po dvou letech studia předčasné ukončila a vrátila se do rodné vsi, kde začala pracovat jako řidička kolchozního traktoru. Po obsazení východního Polska Rudou armádou v roce 1939 se Marie v Horodance seznámila s vojákem Rudé armády, který pocházel z Podkarpatské Rusi.

Když nacisté přepadli Sovětský svaz, byli manželé Ljalkovi coby čs. občané evakuováni do Střední Asie, až za Kaspické moře. Pracovali

Jan Plovajko

Marie Ljalková-Lastovecká

v kolchozu, Michal jako opravář, Marie jako traktoristka. Když do kolchozu dorazila zpráva o budování čs. jednotky, Michal Ljalko se rozhodl, že se do Buzuluku rozejde. Při odjezdu manželce slíbil, že zjistí, jak je to s přijímáním žen. Marie za nějaký čas obdržela telegram přímo od velitele jednotky, ať se jako manželka čs. občana hlásí v Buzuluku.

Po odvodu byla zařazena do kurzu pro zdravotnice. Když však procházela povinnými cvičnými střelbami, zaujala její přesná střelba údajně samotného Otakara Jaroše: „V Buzuluku jsem zrovna prodělávala výcvik jako zdravotnice a pak jsem byla přirazena jako sběračka raněných ke 2. rotě. Podplukovník Svoboda nám s oblibou říkal: „Musíte se i jako sběračky raněných dobře naučit ovládat zbraň, abyste dokázaly ubránit sebe i raněné.“ Vzaly jsme si jeho slova k srdci a závodily mezi sebou ve střelbách. Tak jsem se vlastně poprvé dostala ke své odstřelovačské pušce

s optikou. Já byla mezi děvčaty nejlepší... Prapor jednoho dne prodělával střelbu. Když viděl moji střelbu Jaroš, zvedl ruku a zavolal směrem ke Svobodovi: „Podívejte, pane podplukovníku, máme snajpera!“ A tak jsem se dostala k vycvičené pušce a do kurzu pro odstřelovače.“

První kurz snajperů, který probíhal v listopadu 1942, absolvovalo celkem 13 mužů a 2 ženy, mezi nimi i Marie. Na frontu u Charkova odjela jako odstřelovačka. Byla přidělena ke velitelství 2. roty v Arťuchovce, umístěnému ve stodole. Na střeše si vybudovala pozorovatelnu. Skrze optiku tehdy nejmodernější snajperské verze automatické pušky SVT-40 pozorovala ves Sokolovo před řekou Mža. Najednou – bylo to dne 8. března – viděla, jak se k Sokolovu z protějšího kopce spouštějí tmavé body. Její vzpomínka na sokolovskou bitvu: „Zavolala jsem hned dolů na velitele roty. Ten za mnou vylezl a podíval se přes dalekohled. Řekl mi: „Ljalková, začíná boj o Sokolovo. To jsou tanky.“ Vesnice pak byla v jednom ohni, hořela a byla slyšet palba. Ta potom navečr utichla. Druhého dne řekl Kudlič, že jdeme do protitoku. Ti co odcházeli, se začali loučit s těmi, co zůstávali... Udělali jsme rojnice a přískoky jsme se snažili přejít přes zamrzlou řeku. Najednou se na nás spustila palba. Přískoky jsme se blížili k Sokolovu, několikrát jsem vystřelila. Polehali jsme za palby na zem a viděla jsem, jak se na obloze dělají červené stuhy. Nemohla jsem se zvednout, fufajka se mi nasákla vodou a přimrzla k řece. Poslouchala jsem dlouho nářek raněných, ale pomoci jsem jim nemohla. Byla jsem jako přibitá k ledu. Kus ode mě museli být Němci, protože jsem slyšela „Feuer!“ Pak mi o helmu začaly bříňkat projektily... Ležela jsem tam dlouho, nevěděla jsem, kde jsou naši... Najednou se ke mně přibližovaly dvě postavy. Myslela jsem, že to jsou Němci – nechtěla jsem jim padnout do rukou! Chtěla jsem se zastřelit. A jak jsem se snažila namířit na sebe pušku, uslyšela jsem jejich hlasy. Byli od nás! Říkali: Jé, tam se někdo hýbe! A já zavolala: Kluci, to jsem já, Ljalková! Oba mě vzali a odtrhli z ledu. Odesli mě do jedné chalupy, kde se mně ujala jedna paní a uložila mě do postele...“

Marie Ljalková byla za své statečné chování navržena na vyznamenání sovětským řádem Rudé hvězdy. Její bojové vystoupení bylo oceněno i Československým válečným křížem 1939. Byla to naše první a poslední žena s odstřelovačskou puškou v první linii za druhé světové války.

Po bojích u Sokolova se stala řidičkou, u Kyjeva vozila raněné z boje. Pro své střelecké dovednosti nadále nastřelovala nové pušky. Později byla zařazena jako zdravotnice a řidička k tankovému praporu I. čs. brigády.

Na Dukle byla Marie těžce raněna, dodnes má v hlavě kus střepiny. S tankovým praporem prošla boji u Kežmaroku, Liptovského Mikuláše a Ostravy.

Po válce se stala důstojnicí z povolání. Absolvovala kurz pro zdravotní sestry a pracovala jako vrchní zdravotní sestra ve vojenské nemocnici. V roce 1953 byla v hodnosti nadporučíka propuštěna z armády a dána do plného invalidního důchodu. Přes 20 let působila jako průvodkyně v Čedoku.

(ap)

Je to zvláštní...

„Když se nad tím člověk zamyslí, tak je vlastně zvláštní, že my Češi máme osmdesátý říjen jako svůj státní svátek a ani Slovinci od toho nejsou moc daleko. Stát, v němž dnes žijeme, má totiž s Československou republikou roku 1918 pramálo společného. Je hlavně o mnoho, mnoho menší.“

Vedle Slovenska si nechal v roce 1945 Stalinem vzít i Zakarpatskou Ukrajinu, tento sice nesamozřejmý, ale nejromantičtější kus meziválečného Československa. Což bylo o to smutnější, že právě lidé ze Zakarpatské Ukrajiny položili na bojištích druhé světové války za osvobození Československa nejvíce životů ze všech národů, co v meziválečném Československu žili. A zatímco zakarpatští Ukrajinci umírali v řadách Svobodovy československé armády na Dukle a dalších bojištích konce války, československá politická reprezentace byla už v té době přinejmenším smířena s tím, že východní část republiky nakonec Stalinovi obětuje. Možná, že to byl dokonce i jakýsi tichý obchod za sovětský souhlas s vyhnáním sudetských Němců, ale

to se asi dozvíme až tehdy, až Moskva otevře skutečně všechny archivy z dob stalinismu. Dnes nemáme ani Zakarpatskou Ukrajinu, ani Slovensko.“

Z fejetonu Luboše Palaty, ČRo 6, 22. 10. 2010

„Česká“ vesnice v horách Ukrajiny

„V den, kdy jsem do Koločavy přijel, jsem zde napočítal třicet až padesát Čechů,“ píše Jakub Pokorný v reportáži v MF Dnes (16. 9. 2010) z Koločavy a vlastními postřehy dokládá zájem našich turistů o Podkarpatskou Rus: „Všude po vsi stojí u chalup auta s českou poznávací značkou. Česko vám bude připomínat i čtyřbarevný systém turistických značek, které pomáhá obnovovat česká společnost Člověk v tísni. Dá se tu koupit i turistická známka v češtině...“ Autor připomíná, že turisté hojně navštěvují hrob Nikolaj Šuhaje i českých četníků, které jeho zbrojnická skupina zastřelila. A také rádi stoupají na okolní horské vrcholy. „Skoro mě napadá, jako by díky zdejšímu turistickému ruchu byla Zakarpatská Ukrajina znovu tak trochu „česká“...“

„Nesvatbov“ na východě Slovenska Půvabný, přemýšlivý i humorný dokumentární film s trochu zvláštním názvem Nesvatbov natočila mladá režisérka Erika Hníková. Vydala se do regionu s početnou rusínskou menšinou (film však o ní nepojednává, i když o rusínské téma se zajímají čeští i slovenští dokumentaristé), konkrétně v obci Zemplínské Humre. Mají tu agilního starostu, který za dobu starostování svou vesnici zvelebil a přispěl k její modernizaci. Trápí se však jedním problémem – ostatně společným řadě tamních obcí a aktuálním i v Česku: mnozí lidé kolem třicítky nejeví ochotu vdávat se a ženit, žijí radši sami. Jak se s tím starosta chce vypořádat, o tom vypráví snímek.

JAN ROMAN

Na prahu druhé světové války

Měsíc listopad v českém, stejně jako v národě rusínském, sehrál historickou roli, i když s rozdílnou symbolikou. Zatímco sedmnáctým dnem tohoto nešťastného měsíce se v 1939 u nás plně rozhořel nacistický teror, na Podkarpatské Rusi byl druhý listopad 1938, den vyhlášení Vídeňské arbitráže, přivítán smíšenou reakcí obyvatelstva. Pro maďarskou menšinu to byl důvod k vítání, stejně tak pro extrémní Ukrajince, jejichž protičeský a protičeskoslovenský fanatismus měl podporu ze zahraničí; říkali si Karpatští sičovci. Rusíni byli ochotni ČSR podporovat, pokud je ochrání před agresivními sousedy. Na území Podkarpatské Rusi – nazvané tehdy na pouhých pár dní podle ukrajinské „ústavy“ s její platností, vzniklé po rozpadu Československa „Karpatskou Ukrajinou“ – byly vedeny nelítostné šarvátky mezi proukrajinsky orientovanými sičovci na jedné straně a proti velkorusky zaměřené části na druhé straně. Sičovci šířili mezi obyvatelstvem štvavé antičeské letáky následující úrovně: „Náš národ už není bezbranný. My všichni jsme s to vám úplně odolati... Při nás je spravedlnost a dostává se nám podepření od velikých národů. Budeme vás věseti na stromy, a těch je u nás dost!“ Tyto extrémní protičesky naladěné živly neváhaly používat i střelných zbraní. Ještě dnes žijí pamětníci pětice s naší armádou bránící Čechoslováky, kteří tam jako státní zaměstnanci byli povinni do 15.3.1939 zůstat. Vyslechl jsem vyprávění vojáka, který doprovázel jako stráž vlak s našimi občany odjíždějící z Podkarpátí. Vlak byl přepaden bandity – sičovci, jejichž úmyslem bylo vyplnit ho a pasažéry pobít. Tušili bohatou kořist od uprchlíků, kteří měli u sebe cennosti. Když byl vlak zadržen a pasažéři vystoupili, sičovci se vrhli nedočkavě dovnitř. Tam je místo očekávané kořisti v prázdných vagoněch přivítala jednotka čs. armády způsobem, jakým se zachází s bandity. Je škoda, že současný trend oceňování českých válečných veteránů se vyhnul dávným hrdinům z oné vzrušené doby, kdy šlo našim lidem nejen o majetky. Kéž by současná naše vrchnost zachovala slušnost aspoň vůči jejím potomkům!

Z RUSÍNSKÉ KNIHOVNIČKY

recenze a eseje, vzpomínky a archivní materiály z jeho života i z Podkarpatské Rusi uplynulých 60 let. Neboť autor působil také jako významný kulturní činitel a rusínský aktivista, účastník řady důležitých událostí ve své zemi i v zahraničí, vnímavý a citlivý svědek dějů své doby. Komentuje je, zamýšlí se nad dějinnými souvislostmi, hodnotí kulturní a umělecké počiny své země, podává zprávy z cest, vzpomíná na setkání se zajímavými lidmi. Významnou část sborníku tvoří reprodukce dokumentů, dopisů a novinových článků, fotografie rodinné i z kulturně společenských událostí. Některé doklady se týkají i naší republiky, kam autor zejména v 90. letech často zajížděl; přátelil se např. s básníkem Jaromírem Hořcem a s dalšími představiteli naší Společnosti.

(ap)

* Historická publikace **Ivana Popa Malé dějiny Rusínů** (vyd. Sdružení inteligence Rusínů Slovenska, Bratislava 2010) je nevelkou, ale faktograficky bohatou a široce pojatou příručkou věnovanou dějinám Rusínů pod, před i za Karpaty a zároveň v kontextu celé Evropy. Samozřejmě se zvláštním zřetelem k Podkarpatské Rusi. Autor pojímá své téma uceleně a zasvěceně, v širokých souvislostech dějinných i geopolitických. Úspěšně se snaží – jak také konstatuje předmluva Jána Lipinského – „odbourávat romantické mýty z historie Rusínů.“ Což je velice užitečné nejen ve vztahu k minulosti, ale i pro současnost a budoucnost. Popova publikace sleduje vývoj od dávných dob (kap. Území Rusínů v pravěku), pojednává o Slovinech v Karpatské kotlině vůbec, přes rušné období stěhování národů a středověk; od reformace a protihabsburských válek dospívá

k osvětenství a počátkům rusínského národního uvědomění. Rusíni na Podkarpatské Rusi se v období první Československé republiky vydali cestou k občanské společnosti, která ale byla přerušena celosvětovými událostmi koncem 30. let, druhou světovou válkou a posléze anexí území Sovětským svazem. Výtečná monografie přináší i nová nebo málo známá fakta a pohledy na skutečnost (např. kapitola Problém Podkarpatské Rusi v československé exilové politice či Rusíni v poválečné Evropě).

* Milým překvapením i cenným kulturně historickým činem je vydání sborníku **Choraly iz Ljubyných dolin** (Užhorod 2009), do nějž básník, spisovatel, literární historik a publicista **Vasilij Sočka-Boržavin** shromáždil množství svých textů a osobních dobových dokumentů. Obsažná kniha přináší Sočkovy prózy, články,

Obrázky ze Svaljavy

I když Svaljava vždy patřila spíše k menším podkarpatským městům, podařilo se jí v minulosti získat a do dnešních dnů udržet postavení regionálního střediska duchovního a kulturního života Rusínů. Leží na staré obchodní cestě z Uherska do Haliče, která vedla údolím Latorice k Vereckému průsmyku. První písemná zmínka o této lokalitě pochází z 12. století. Později, ve 13. století se Svaljava s okolními vesnicemi a usedlostmi stala součástí Berežské župy. V průběhu věků projížděli cestou přes městečko nejen obchodníci nebo vzdělanci, ale také průvody vznešených knížat, vyslanců zahraničních mocností nebo šiky cizích dobyvatelů, ti poslední zpravidla s úmyslem celou svaljavskou kotlinu vydrancovat a vyplnit. Po porážce Rákóczyho povstání a po krátkém meziobdobí se v r. 1728 Svaljava jako součást Mukačevsko-Činadijevského panství dostává do rukou vlivného rodu Schönbornů z Buchheimu. Správcové panství usilují o rozvoj hospodářského života, zakládají manufaktury na výrobu lihu, keramiky, zpracování dřeva. Začínají se využívat minerální zdroje k léčebným účelům.

Později dochází k širšímu zpřístupňování lesního bohatství kraje. Po koupi 20.000 kat. jiter bukových porostů v poleší Poljana od hraběte Schönborna vybudovala pobočka vídeňské akciové společnosti „Holzhandels A.G.“ v r. 1908 ve Svaljavě parní pilu. Současně zde postavila úřednické a dělnické obytné domy a v Poljaně zřídila lesní administrativní správu. Za účelem přepravy dřeva byla ze svaljavské pily vybudována úzkorozchodná dráha přes Poljanu do Izvoru. V roce 1910 vzniká ve Svaljavě nová akciová společnost – chemická továrna na suchou destilaci dřeva pod názvem „Szolyva“. Vyráběla dřevný líh, octan vápenatý, denaturovaný líh a dřevěné uhlí a jako vedlejší produkty aceton, formaldehyd a další. Podnik tehdy zaměstnával asi 1.400 dělníků a měl 10 retortových pecí. Pece byly vodorovné, válcovitého tvaru, měly v profilu 2.50m délky do 18m s kapacitou 20 tun dříví. Surovina (bukové dřevo) se po předchozím předsoušení zavázela do retortových pecí, zvnějšku vytápěných generátorovým plynem, uhlím nebo koksem. Voda, obsažená ve dřevě se odpařovala několikrát, dokud nevznikly finální i vedlejší produkty. Skutečnost, že v oboru průmyslového využití bukových porostů byla firma „Szolyva“ v rakousko-uherské monarchii na prvním místě, dokládá jeho značný hospodářský význam v širším regionu.

Po vypuknutí 1. světové války obsazují v říjnu 1914 rychle postupující ruská vojska několik karpatských průsmyků a na krátkou dobu také město Svaljava. Tyto úspěchy však netrvaly dlouho a po ofenzívách německé a rakousko-uherské armády je území Podkarpatska od Rusů vyklizeno. Prohra ve válce, revoluční události v Evropě a tlak dohodových mocností vedl na podzim 1918 k rozpadu habsburské monarchie a k vzniku nástupnických států, mezi nimi také Československa. První čs. vojenské jednotky dorazily do Svaljavy v květnu 1919 a dále pokračovaly na severovýchod k polské hranici s cílem obsadit důležitou železniční trať Mukačevo – Lawoczne. Po připojení Podkarpatské Rusi k ČSR město plní

Foto archiv

Chemická továrna na suchou destilaci dřeva, akc. spol.

Budova notářství a obchodní firma Baťa v centru města

úlohu okresního centra s důležitým průmyslovým zázemím – s již zmíněnou chemickou továrnou a také sklárnou na výrobu lahví, která zaměstnávala kolem 50 dělníků. Koncem 20. let je ve Svaljavě zřízena nová pila hospodářské akciové společnosti Latorica s nejmodernějším zařízením. Průmyslová výroba ve městě kulminuje v r. 1928-1929, kdy je v chemickém závodě v provozu 18 retortových pecí s celkovou kapacitou 144.000 m³ bukového dřeva. V r. 1926 byla v areálu závodu postavena také soustružna. V pozdějším období klesl objem výroby v podniku přibližně o jednu třetinu v důsledku přírodní kalamity – silných mrazů v r. 1929, které těžce poškodily bukové porosty v širokém okolí. Pod stagnací průmyslu se rovněž podepisuje hospodářská a odbytová krize, která je příčinou ukončení výroby i ve zdejším sklárně. Krize vedla k propouštění stovek dělníků a ke zvýšení sociálního napětí. Ve městě propukají stávkové akce a demonstrace, z nichž největší stávka se konala v prosinci 1935. Ve druhé polovině 30. let, kdy nastala konjunktura, produkce chemického závodu opět vzrostla.

Město samo zaznamenalo stavební rozvoj v státním i soukromém sektoru. Počet obyvatel vzrostl v období první Československé republiky z cca 4.400 v r. 1920 na 7.000 v r. 1939. Do Svaljavy postupně přicházejí čeští podnikatelé, obchodníci a představitelé nejrůznějších povolání; firma Baťa, autodoprava V. Hartla, obchodník s elektrickým a smíšeným zbožím K. Novák, nájemce hostince s ubytováním J. Hlávková, zvěrolékař L. Chyba, zaměstnanci okresního úřadu A. Rychlík, J. Holšan a další... Usazuje se zde také několik řemeslníků z historických zemí: zámečník A. Seiter, řezník J. Hrubý nebo kožešník Fr. Matoušek. Od 20. let jsou ve městě vybudovány veřejné budovy, např. dům Čs. Červeného kříže pro nemajetné děti a sirotky, sokolovna, Masarykova měšťanská (nižší střední) škola, funkcionalistická budova notářství v centru města, výstavní areál okresního úřadu (1930). Byly také postaveny domy pro státní zaměstnance. V r. 1934 zde zahájila činnost státní škola pro lesníky, jediná svého druhu na Podkarpatské Rusi.

(Pokračování na straně 10)

Jasnozřivé postřehy českého geografa: Zeměpis Podkarpatské Rusi z pera Karla Matouška

Knihu Dr. Karla Matouška *Podkarpatská Rus. Všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu. Praha 1924* jsem dlouho sháněl, bohužel se mi dostala do rukou pozdě, když už byly rukopisy mých publikací o Podkarpatské Rusi na cestě do tiskárny. Nemohl jsem tedy skvělý materiál využít. Kniha je velice zajímavá, ani po mnoha desetiletích neztratila svůj vědecký význam. Proto bych o ní chtěl napsat také našim čtenářům.

V době, kdy vyšla, nebyla ve svém obou prvních – Podkarpatská Rus měla už na začátku 20. let početnou literaturu od českých autorů (J. Chme-

jmenná... 10. článek mírové smlouvy v Saint Germainu 10. září 1919 stal se křestním listem Podkarpatské Rusi jako samosprávné jednotky v rámci Československa.“ Historické hranice autor vidí pouze s Haličí na hřebenech Karpat, ostatní úseky s Rumunskem a Maďarskem byly zcela nové. Zajímavá fakta sděluje Matoušek o problému stanovení hranic z Rumunskem. Na rozdíl od jiných českých autorů nelichotivě hodnotí chování spojeneckého Rumunska v otázce stanovení hranice s ČSR. Ve válce proti komunistickému Maďarsku (1919) obsadilo rumunské vojsko střední a východní část Podkarpatska a stanovilo tam tvrdý okupační

ze strany rusínských politiků. Proto čs. vláda nařízením z r. vrátila údolí Uže jako celek civilní správě Podkarpatské Rusi. Matoušek přitom upozorňoval, že v zájmu státu je, „aby nemožných požadavků zanechali i Slováci i Rusíni.“

Autor také paradoxně konstatoval, „že hranice proti Maďarsku jsou dobré, neboť Tisa se nehodí za operační základnu a Maďarům tím méně, protože přirozené opěrné, výškové body jsou zcela na půdě naší (Černá hora nad Sevljušem, Berehovské vrchy a Kosinské pahorky“... „Naše hranice s Polskem lze považovat za výborné, neboť Karpaty nás dobře brání... Každý pokus proniknout od haličských hranic k Tise a rovině narazí by všude na pevný horský svět, při pohotovosti a dobré vůli obránců téměř nedobytný“. Matouškova myšlenka se potvrdila za druhé světové války, i když ve zcela jiné situaci, takže náš autor se ukázal i jako dobrý strateg. Exponovaná poloha Podkarpatské Rusi a 570 km státních hranic podél jejího obvodu byla podle Matouška naléhavým příkazem, „abychom dopraveně i jinak co nejvíce přiblížili Užhorod a Podkarpatskou Rus ku Praze a Čechám.“

Autor zdůrazňoval, že už beztlak podlouhlá ČSR se s Podkarpatskou Rusí stala nejprotaženějším evropským státem, sahala ze střední až do východní a jihovýchodní Evropy. „Podkarpatská Rus uvádí nás ve styk z Ruskem... Až se Rusko vzpamatuje a vstoupí zase do řady spořádaných a silných států, pak zajisté zatouží po národnostně příbuzné východní Haliči a stane se pravděpodobně naším přímým sousedem. Teprve pak ukáže se v plném rozsahu nedozírný význam Podkarpatské Rusi pro naši republiku. Jsou-li Čechy naším obličejem do západní Evropy, je Podkarpatská Rus naším rukou, ukazující k východu a budící příjemnou naději na příští spojení s Ruskem.“ Tento závěr vyvolá dnes jen sarkastický úsměv, ačkoliv stejnou myšlenku v té době sdílel i prezident Masaryk. Ne náhodou všemožně podporoval ruskou emigraci ze SSSR v naději, že se stane v budoucím demokratickém Rusku vládnoucí elitou a podpora bude pro ČSR mnohokrát zúročena. Matoušek připomněl varování starých Římanů – *caveant cosules, ne quid depriment res publica capiat (necht jsou konzulové na stráž, aby stát neutrpěl nijaké škody)*. Bohužel naši „konzulové“ v čele s prezidentem Benešem zapomněli nejen na varování Římanů, ale i na důrazně upozornění Karla Havlíčka Borovského, který věděl o Rusku své, a vrhl se za druhé světové války do náruče bolševického Ruska, které ukouslo pro sebe i Podkarpatskou Rus. Dnes musíme zpochybnit i víru v dobré úmysly Ruska bez bolševiků a ztotožnit se s názory politologů a publicistů B. Doležala a nedávno zesnulého V. Bystrova, že geopoliticky „dobré Rusko“ nikdy nebylo, není a ani nebude, takže *caveant cosules* vůči Rusku platí i dnes.

IVAN POP

(Pokračování v příštím čísle)

Lázně Nelipino nedaleko Svaljavy – lázeňský pavilon Praha

lař, S. Klíma, J. Nečas, J. Král, V. Drahný, B. Kočí aj.). Avšak mnohé z těchto publikací byly napsány ještě bez hlubšího průniku do života země a jejího lidu. Kniha K. Matouška jako první podala nejen ucelenou geografickou informaci, ale autor také důkladně a otevřeně analyzoval všechny významné a palčivé otázky, které podle jeho názoru volaly po řešení. Bohužel mnohé z nich nejsou řešeny dodnes (etnogenéze Rusíni, národní identita, jazyková otázka). Je třeba také zdůraznit skvělý Matouškov literární styl.

Kniha byla výsledkem autorových četných studijních cest po Podkarpatské Rusi. Při tehdejších dopravních možnostech v zemi to byl vskutku hrdinský čin. Už jeho první dojem byl zdrcující: „Je to země poloorientální, všestranně odlišná od zemí českých, chaotická a plná neklidu.“ Matoušek už na začátku překvapí hlubokou znalostí historické, politické, geopolitické, národnostní, etnografické i hospodářské problematiky regionu. Přitom na rozdíl od dnešní ukrajinské a zčásti i rusínské beletrizované nacionální historiografie vidí problém realisticky. „Pojem Podkarpatská Rus je teprve popřevratový (vznikl po rozpadu Rakousko-Uherska – I.P.). Nebyla nikdy v dějinách samostatným útvarem a bývalý uherský stát nikdy ji nepovažoval za svoji svéráznou a ucelenou část; proto žila, vlastně živořila jako beze-

režím. „Rumunům nechtělo se potom z naší země a jen nerad i etapově (šestkrát) vyklizovali kus po kusu obsazené území...“ – a nutno dodat: po důkladném vydrancování území. Hraniční smlouva mezi Polskem, Rumunskem a ČSR byla podepsána v Sévres 10. srpna 1920. Mezitím probíhala další územní výměna mezi ČSR a Rumunskem, kterou Matoušek jako jediný z českých autorů považuje za nevýhodnou pro ČSR. Definitivní hraniční úmluva byla podepsána v květnu 1921. „Jednak jsme nepřevzali některé z původně nám přiřčených osad (na levém břehu Tisy – I.P.), jednak dali jsme Rumunsku několik obcí svých. Za to jsme dostali od Rumunska 3 obce ve styčném úseku rumunskomadžarském. Při těchto výměnách jsme celkem ztratili, zvláště strategicky“. Negativně hodnotí Matoušek neobratnost čs. diplomacie při jednání o osudu hlavního města župy Marmarošské Sihoti a zvláště ztrátu úseku marmarošské železnice, spojující Prahu a Jasínu.

Realisticky viděl i problém hranice, tj. demarkační čáry mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí, stanovené na mírové konferenci podél řeky Už. Důsledkem toho Užhorod jako hlavní město bylo izolováno od přímého styku se svou zemí; jednotné údolí Uže bylo rozerváno mezi obě země. Tato situace vyvolala protesty

Státní škola v Huklivém na pozadí s horou Stoj, nejvyšší kótou poloniny Boržava (1679m)

„Crkev“ v Huklivém, vedle je „cintorium“ – hřbitov

Skupina čsl. vojáků s místními Rusíny u starého huculského mlýna

Doprava dřeva na saních, vpravo je zachycen Ruský národní dům

Jak se žilo v Huklivém

U osady Huklivý byl jeden z pěti viaduktů na železniční trati, stoupající k hraničnímu tunelu na úseku Skotarský–Lawoczne. Na konci 30. let minulého století, kdy vlády horthyovského Maďarska a beckovského Polska usilovaly o dosažení společné hranice, byl citlivý prostor Skotarského průsmyku častým cílem polských teroristů. V listopadu 1938 došlo v Huklivém k přepadu četnické stanice, a proto byl v obci ubytován vojenský oddíl. Zesílené vojenské hlídky, vedené místními četníky nebo finančníky, poté prováděly v příhraniční oblasti v okolí Skotarského průsmyku strážní pochůzky. Podobná opatření byla přijata i v dalších obcích v blízkosti severní podkarpatské hranice. Po nasazení armády bylo polským teroristům pronikání na čsl. území značně ztíženo a bezpečnostní situace na severní hranici se postupně stabilizovala.

Jeden z čsl. vojáků, určených na sklonku bouřlivého roku 1938 k ostraze podkarpatských hranic, vyfotil během pobytu v Huklivém zajímavé momentky z všedního života místních obyvatel.

V roce 1915 se v Huklivém narodil Ivan Ťuška, který padl jako policejní strážmistr dne 14. března 1939 v boji s maďarskou armádou u Kolčina. Byl jedním z posledních čsl. obránců, kteří padli od září 1938 do března 1939 při hájení svrchovanosti masarykovské republiky.

(Stránku připravil R. Lášek) Gazda se synem ve svátečním „čúku“

Židé jdou o šábesu ze synagogy

Nie sme ako oni (?)

Rusíni žijú na severovýchode Slovenska od nepamätí a sú teda autochtónnymi obyvateľmi týchto končín. Patria pravdepodobne do tej množiny predkov, ktorých teraz niektorí pojašenci nazývajú starými Slovákmi. Keď som bol v roku 1997 na 4. Svetovom kongrese Rusínov v Budapešti, istý hosťujúci maďarský historik vo svojom príhovore spomenul, že keď svojho času prišli (či vtrhli na malých škaredých koníčkoch?) do Karpatskej kotliny predchodcovia dnešných Maďarov, narazili tu na Ruthenov. Nevie, či narazili aj na odpor, ale starých Slovákov ten historik nespomínal... Dosť na tom, že rôzne národy na tomto území žili vedľa seba oddávna v dobrom i zlom a žijú tu i dodnes. Len nie všetky rovnako, lebo osud a i rôzne okolnosti sa zahrávajú nielen s jednotlivými ľuďmi, ale aj s celými národmi. A tak sa z času na čas stane, že jeden z národov, ktoré žili dlho vedľa seba v biede a porozumení, sa zrazu voči tomu druhému ocitne v nadradenom postavení. A ten mu je zrazu príťaž...

Slováci sa chytli slamky a zrazu boli po rozpade Rakúsko-Uhorska štátotvorným národom. Ale Rusíni (ktorí poluzakladali Maticu slovenskú) to ešte tiež stihli, dnes by sme povedali „vstúpil do Európskej únie“. A Podkarpatská Rus tam vydržala po 2. svetovú vojnu. Po nej sa stala súčasťou boľševickej sovietskej Ukrajiny, kde sa Rusíni postupne rozplývali až kým oficiálne nezanikli úplne a neexistujú tam ani dnes, aj keď Ukrajina vystupuje navonok ako demokratický štát. Naopak, Slovensko je po rôznych peripetiách samostatným štátom. Ale to by sme už boli za prelomovým rokom 1989. Najprv sa však musíme dostať aspoň pred rok 1968.

Rusíni, ktorí žili na území Slovenska, v povojnovom období, teda od nástupu komunistov k moci, administratívne neexistovali. Násilne bola likvidovaná gréckokatolícka cirkev a všetko rusínske, vrátane školstva, bolo na základe príkazu z Moskvy ukrajinizované. Ja som sa do takéhoto obdobia počas vojny narodil a postupne som túto národnostnú problematiku spoznával na vlastnej koži. Rodičia, pochádzajúci z rusínskeho etnika, boli učelia a v takomto prostredí aj po vojne učili. Po ukrajinizácii školstva v neslávnych 50-tych rokoch náš otec prijal ponuku robiť vedúceho redaktora pre ukrajinské vydania pri Slovenskom pedagogickom vydavateľstve v Bratislave na Sasinkovej ulici. Kvôli tomu sme sa aj my (ja a môj starší brat) ocitli mimo prostredia, pre ktoré sa školské učebnice v Bratislave vydávali.

Cez letné prázdniny sme v rodnej dedine nášho otca komunikovali len po rusínsky, ale počas školského roka, sme už nemali možnosť počítvať rozpor medzi používaním materinského jazyka a úradne nadiktovaným vyučovacím jazykom, ktorým bola ukrajinjčina. My sme totiž školské roky trávili v inojazyčnom prostredí či už v Prahe, Zvolene, Bratislave alebo Prešove. Bolo to však obdobie, kedy som si tieto anomálie národnostného charakteru nedával do nejakých politických súvislostí.

Až po maturite na Strednej umeleckej priemyselnej škole v Bratislave a po príchode do Prešova som sa s týmto problémom začal stretávať takpovediac zoči-voči. Napríklad, keď som zhodou okolností nastúpil do vtedajšieho Ukrajinského

Foto archív

Fedor Vico

národného (!) divadla (dnes Divadlo Alexandra Duchnoviča). Nie ako výtvarník, ale rovno ako sólista činohry. Úvodom do každej novej inscenácie bol rozbor a čítačka. Tá však pozostávala najmä z toho, že sme si museli osvojovať jazyk a vyznačovať si do scenára dĺžne v ukrajinskom texte. Teda herci, ktorí pochádzali z domáceho, rusínskeho prostredia. Ale boli aj iní (s menami ako Hajný, Chocholouš, Procházka a pod.), ktorí ukrajinjčinu ovládali a až omnoho neskôr som sa dozvedel, že to boli volinskí Česi, ktorým Beneš (pred odstúpením územia Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu) umožnil návrat do svojej pôvodnej vlasti výmenou za naivných Rusínov, ktorí uverili propagande a odchádzali na Ukrajinu s nádejou na krajšiu a svetlejšiu budúcnosť. Dnes vieme, aká bola.

Potom som sa od tohoto druhu problémov vzdialil do Českých Budějovic, kde som si odkrútil dva roky základnej vojenskej služby. A vrátil som sa do Prešova na jeseň roku 1967 a nastúpil som ako výtvarný redaktor do ukrajinského mesačníka s názvom Družno vpred (Spoločne vpred). Vydavateľom bol Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich (dnes by mohol vzniknúť v Prahe, lebo tam teraz robí najviac Ukrajincov). Bol to vlastne taký malý Ústredný výbor jednej umelo prerobenej národnosti, lebo prakticky od prvého tajomníka až po šófera boli všetci Rusíni. To už som si tú schizofréniu

uvedomoval, súčasne som kreslil slovenských zbojníkov v Roháči a ešte k tomu sa priblížila jar roku 1968 s Alexandrom Dubčekom.

Nastalo všeobecné politicko-spoločenské uvoľnenie, ktoré pozitívne pocítili aj Rusíni. Ale neprejavili sa spontánne, ako by si snáď niekto myslel. Boli tu totiž aj scenáre, ktoré sa nakoniec v auguste 1968 aj naplnili vstupom spojeneckých vojsk Varšavskej zmluvy. Preto tí, čo z nadobudnutej ukrajinskej identity slušne profitovali, po nejakých zmenách ani veľmi netúžili. A časť bola na všetko ukrajinské už tak orientovaná, že im na srdci ležal skôr osud sovietskej Ukrajiny, než osud vlastného národa. Podľa toho aj vyzerali vzťahy v čase tvrdej normalizácie po potlačení tzv. obrodného procesu v Československu. Pocítil som to aj ja osobne. No k tomu, aby som bol prepustený zo zamestnania, som dal dôvod sám. K prvému výročiu vstupu vojsk na naše územie som pripravil obálku časopisu a môj zámer vyšiel najavo tesne pred tlačou.

Mal som zakázanú publikačnú činnosť a ako sa neskôr ukázalo, trvalo to 17 rokov. Do udalostí v roku 1989 už spojenecké tanky nezasiahli a keďže to komunistické ideológie dopredu tušili, myslím, že sami boli iniciátormi hesiel proti násiliu, vrátane vzniku VPN a všetkých tých nežností (NIE SME AKO ONI). Snáď z obavy, aby sa im nebudaj neprihodilo to, čo Ceaucescovi v Rumunsku. V takejto atmosfére sa začal naplno prebúdať i rusínsky živel. Jeho aktivizácii sa už nedalo mocensky zabrániť a tak bola v krátkom čase založená Rusínska obroda. Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich však nezaničil a dokonca jeho tvrdé jadro bolo aj proti vzniku jednej organizácie s názvom Zväz Rusínov a Ukrajincov. Neskôr ju premenovali na Zväz Rusínov-Ukrajincov, teda cez pomlčku, ktorá rezonovala aj pri vyjasňovaní vzťahou medzi Čechmi a Slovákmi.

Je príznačné, že členovia tejto organizácie nechcú v nijakom prípade vystupovať ako čistá ukrajinská organizácia. Sú si vedomí, že pri súčasnom rozložení síl, potvrdenom pri posledných sčítaniach ľudu na Slovensku, by jej existencia stratila opodstatnenie. Preto počujeme z ich strany neustále volanie po akomsi zjednotení, ktoré by im umožnilo naďalej na Rusínoch parazitovať. Vymaniť sa z toho objatia stojí veľa námahy, ale je to jediná cesta, ako naplniť naše predstavy o náprave starých krívd a o ďalšom všeobecnom napredovaní Rusínov. Lebo súčasná situácia na Slovensku, napriek striedaniu rôznofarebných politických garnitúr, nám v zásade nebráni uskutočňovať naše zámer, čoho dôkazom je napríklad kodifikácia rusínskeho jazyka v roku 1995, vznik rusínskeho rozhlasového a televízneho vysielania, Múzea rusínskej kultúry, Inštitútu rusínskeho jazyka a kultúry na Prešovskej univerzite a pod. Zdá sa teda, že okolnosti, vyplývajúce zo spoločenskej situácie tak na Slovensku, ako aj v celoeurópskom priestore sú našim zámerom naklonené. Ide len o to, aby Rusíni v sebe našli dosť síl na to, aby ich vedeli využiť.

FEDOR VICO

Autor je rusínsky aktivista, výtvarník a karikaturista, žije v Prešove

Sen o Podkarpatské Rusi

Až do podzimu 1918 sotva některého z Čechů napadlo, že by ten bezejmenný kus uherského území pod hřebeny Karpat mohl s jejich příštím státem nějak souviset. A zpočátku to netušili ani sami představitelé Rusínů v Americe. Hnuli se mezi posledními, až v létě 1918, a svou rezoluci, žádající pro mateřskou zemi právo na sebeurčení, předložili prezidentu Wilsonovi v hodině dvanácté, 21. října 1918. Navrhli tehdy, v sešupném pořadí, trojí možný způsob budoucnosti své země: nezávislost Podkarpatské Rusi, její spojení s Rusí v sousední Haliči a Bukovině nebo autonomii v rámci některého státu – bylo jim jedno kterého, ale v úvahu tehdy přicházely nejpravděpodobněji Uhry.

O možném spojení s Československem, které v té chvíli oficiálně ještě ani neexistovalo, nejprve vůbec nebyla řeč. Změnilo se to, až když představitel amerických Rusínů, mladý a schopný advokát Grigorij Žatkovič navázal kontakt s Masarykem. Ten měl v té době mezi slovan-skými exulanty z Evropy výborný kredit: právě dotvářel demokratický stát po americkém vzoru, do kterého Pittsburskou dohodou s představiteli amerických Slováků vtělil také východní část země. Obtíže spojené s přidružením vzdáleného Podkarpatska si dokázal představit. Zároveň si však, jako dobrý stratég, uvědomoval i význam takového spojení: ČSR by jí získala hranici s Rumunskem a dostala by do obklíčení nenáviděné Maďarsko; Podkarpatskem mimoto vedla i důležitá železniční trať ze střední Evropy k Černému moři.

V plebiscitu uspořádaném na konci roku 1918 se ze zástupců amerických Rusínů vyslovily pro připojení k ČSR dvě třetiny. Zbytek dokonil dramatický vývoj na sousední Ukrajině a v Maďarsku, kde se na jaře 1919 v obou případech ujali moci bolševici. V květnu 1919 rusínští zástupci oficiálně požádali prezidenta Masaryka o začlenění Podkarpatska do ČSR. Podrobnosti pak upravila saintgermainská mírová smlouva ze září 1919: její díkce neskrývala, že cílem bylo dostat území pod jedinou demokratickou správu, která v tomto neklidném zmlákném koutě Evropy v dané chvíli přicházela v úvahu.

K republice, nabyvateli území, byla saintgermainská smlouva velmi vlídná. ČSR se zavazovala poskytnout Podkarpatské Rusi autonomii, jiný-

mi slovy „obdařit ji nejvyšší měrou samosprávy slučitelné s jednotností státu československého“. V praxi to znamenalo, že o tom, kolik bude na východě státu svobody, se mělo rozhodovat v Praze. Podkarpatská Rus měla dostat svůj sněm (s důležitými zákonnými pravomocemi v otázkách jazyka, vyučování, náboženství a místní správy), aniž bylo řečeno, kdy se tak stane. Státní úředníci měli být „pokud možno“ vybráni z místních obyvatel, aniž bylo stanoveno, co dělat pro případ, že by se tak nestalo. Československá ústava z roku 1920 tato ustanovení převzala včetně slihu, že v čele autonomní správy bude prezidentem jmenovaný guvernér.

Skutečný vývoj se ubíral jinou cestou. První čeští legionáři sice dorazili do Užhorodu už 12. ledna 1919, potom však zemi obsadili ko-

byli zástupci Rusínů včetně „Američana“ Žatkoviče; na výkon moci však měli malý vliv; de facto vládl Brejcha spolu s generálem.

V českých zemích si jen zvolna uvědomovali, co získání nepravděpodobných východních území znamená. Bylo to něco úplně jiného než se Slovenskem, ke kterému Češi chtěli mít intimní vztah. Jak uvažovat o území, které dosud nemělo ani ustálené vlastní jméno? V pražských novinách se rozproudila debata na téma, jak kraji pod Karpatami říkat: Uherská Rus? Podkarpatská Ukrajina? Zakarpatí? Karpatské Rusínsko?

Že nečekaně nabyté území může přivodit státu také nečekané potíže, ukazoval z nedávné minulosti „případ“ rakouské Bosny. Vídeň ji nejdříve třicet let spravovala, pak v roce 1908 anektovala, avšak nikdy nestrávila (anexi proti sobě navíc

Pavel Kosatík

munisté z Maďarské republiky rad. Po jejich vytažení v červnu 1919, v reakci na válku s Maďarskem, tam vznikla nikoli autonomie, ale vojenská diktatura v čele s francouzským generálem Hennocquem, která trvala až do ledna 1922. Civilní správu dostalo na starost direktorium, jmenované pražskou vládou a podřízené Hennocqueovi, v čele s administrátorem Janem Brejchou. Ten přivedl na území Podkarpatské Rusi první české úředníky s cílem začlenit tuto zemi do celku republiky. Mezi členy direktoria

popudila Rusko, čímž urychlila velmocenské směřování k světové válce). Následník trůnu František Ferdinand si do bosenského Sarajeva přijel pro smrt, pak přišla válka; nakonec Rakousko na Bosnu jako na jednu z četných svých vnitřních nemocí zahynulo.

PAVEL KOSATÍK

(Z úspěšné knižní novinky historika Pavla Kosatíka České snění, kterou r. 2010 vydalo nakladatelství Torst. Další část kapitol o Podkarpatské Rusi v příštím čísle.)

VÝPISKY Z MÉDIÍ

Virtuos Rak se po prvé setkal s bratrem

V MF Dnes (3. 11. 2010) publikuje Jan Gazík vyprávění houslového virtuosa Štěpána Raka o jeho rusínských kořenech a nedávné návštěvě Ukrajiny, kde se setkal se svým bratrem. „S bráčkou Volodymyrem Slivkou jsme si padli v Kyjevě do náruče a dlouho nebyli schopni slova, protože jsme brečeli jako malí,“ řekl reportérovi profesor Rak. Vyprávěl dále, jak se stalo, že se ocitl v Čechách: jeho maminka, Vasilina Slivková, zdravotní sestra 1. čs. armádního sboru v SSSR, ho porodila na našem území krátce po osvobození Československa. Malý Štěpán však

onemocněl a byl v nemocnici, zatímco maminka odjela navštívit příbuzné na rodné Podkarpatské Rusi. Netušila, že mezitím bude země připojena k SSSR a na léta se uzavřou hranice...

Věříme, že pan profesor Rak o tom bude vyprávět i návštěvníkům našeho hudebně-literárního odpoledne, které připravujeme na 18. ledna příštího roku v Domě národnostních menšin v Praze.

Konec chutnal hořce

V týdeníku Reflex (č. 43/2010) se vrátil Václav Tikovský k osobnosti plukovníka Mikuláše Guljaniče (1908–1992), původem Rusína a legendární postavy našeho leteckého světa,

o vojenské i politické kapitulaci na podzim r. 1938 i dalších událostech. Zaznamenal je už před dvěma desetkami let, ale Guljaničovo líčení je stále živé. „Byl to bojovník, za nímž letci jeho pluku byli odhodláni jít i do ohně,“ soudí autor článku. Guljanič patřil k „nebeským jezdcům“. Dramatické bojové osudy i osobní hrdinství rusínského plukovníka byly však po únoru 1948 zapomenuty, čekalo jej to, co většinu našich válečných letců – vyhazov z armády, vytěsnění na okraj společnosti, postupně zapomnění. Autor v závěru píše: „Zůstalo jen pár vyznamenání a legenda, udržovaná mezi pamětníky.“ Rozsáhlý článek rozhodně stojí za přečtení.

(ap)

Obrázky ze Svaljavy

(Dokončení ze strany 5)

Příznivé podmínky demokratického Československa přispěly k rozvoji národní identity Rusínů. Ve 20. letech byl v Svaljavě pod patronátem kulturně-osvětového spolku A. Duchnovič založen Ruský národní dům. Pořádaly se zde divadelní a filmová představení, návštěvníci měli k dispozici knihovnu s čítárnou, působilo tu hospodářské družstvo „Zorja“, fungovala restaurace. Svaljava se stala v polovině 30. let domovem známého rusínského básníka A. Karabeleše, který zde krátkou dobu působil jako učitel na místní škole. Svaljaváci se na několik let stali i čeští učitelé a pozdější spisovatelé E. Vávrovský a F. Továrek. Připomeňme také, že v nedalekém Holubinném se narodil G. Žatkovič, jeden z otců – zakladatelů moderní Podkarpatské Rusi a její první guvernér v letech 1920-1921.

Pokud jde o turistickou přitažlivost, Svaljava se nacházela poněkud stranou nejnámějších destinací Podkarpatska, jako např. byly divoké masivy Černé hory a Pop Ivana na Rachovsku, skvělé lyžařské terény ve Volovci nebo Užocký průsmyk s pitoreskně se kroutící železniční tratí. Přesto turisté i zde nacházeli řadu zajímavostí a atrakcí, počínaje jedním z nejstarších dřevěných kostelí-

Dělnická a úřednická čtvrť pro zaměstnance chemické továrny

ků v zemi, jenž byl postaven v r. 1588 v Bystrém na svaljavském předměstí. Oblíbeny byly nedaleké lázně v Nělipeno, zejména železitá a uhlíčitá koupele v kachlových vanách v pavilonech „Praha“ a „Bratislava“. Hojně byly navštěvovány také lázně Poljana „dobré a poměrně vzhledné v krásném kraji horském“ jak psal S. K. Neumann v knize „Československá cesta“. Vyvěřají zde jedinečné prameny minerálních vod, jež se pod názvy „Poljana“, „Vlena“ a „Pannonia“ rozvážely po celé Podkarpatské Rusi a do Maďarska. Mezi obyvateli a návštěvníky Svaljavy byla známá a hodně využívána vynikající kyselka v nedaleké obci Luhy, zvaná „Lužanská“.

Pro milovníky horské turistiky byla Svaljava východiskem k četným pěším výpravám po turistických značkách na poloninu Boržavu (Veliký vrch 1598m, Stoj 1679m), nebo na sever situovanou horu Bužoru (1097 m), která na některých mapách nesla ještě ve 20. letech příznačné jméno – Schönborn. Není jisté náhoda, že Svaljavu a zdejší okolí si zamiloval p. Kameníček, malíř – krajinář, který sem často v 30. letech zajížděl.

Jedno je jisté: bez poznání Svaljavy, její historie, osobností, kulturních tradic a přírodních krás budou naše znalosti Podkarpatska o mnoho ochuzeny.

VLADIMÍR KUŠTEK

ZE ŽIVOTA RUSÍNŮ NA SLOVENSKU

* **Sdružení inteligence Rusínů Slovenska** letos slaví **patnácté výročí** svého vzniku. Až do konce roku pořádá k tomuto výročí množství akcí, a to jak doma na Slovensku, tak i v cizině – včetně Česka. Oslavy vyvrcholí v lednu 8. novoročním plesem Rusínů v Bratislavě.

* 19. listopadu proběhl v Bratislavě, ve Velkém koncertním studiu Slovenského rozhlasu, **koncert laureátů festivalu rusínských lidových písní Zpěvy mého lidu**. Akci spolupořádalo několik slovenských rusínských organizací a Slovenský rozhlas. Koncert potvrdil, že rusínský folklór je stále oblíben a věnuje se mu čím dál víc i mladých umělců a folkloristů.

* Potvrdil to i **Večer rusínských hlasů**, který se uskutečnil v polovině listopadu v Ruském centru vědy a kultury v Bratislavě.

* Internetový server www.rusyn.sk přetiskl stať prof. Ivana Popa z našeho časopisu Podkarpatská Rus. Materiál nazvaný **Ústava ČR a Podkarpatská Rus** se týká postavení Podkarpatské Rusi v rámci Československa od roku 1919 do roku 1921, popisuje politický vývoj na tomto území a analyzuje i činnost guvernéra Žatkoviče.

* Ze svého vztahu k **Jasině** se vyznává a své zážitky z této oblasti popisuje **Jan Roman**. I tento článek přetiskuje server www.rusyn.sk z našeho časopisu Podkarpatská Rus. K vidění tu je i pozvánka na naši akci – **večer s promítáním dokumentu Marka Škopa Osadné** na 6. prosince do Domu národnostních menšin v Praze. Ze stále se rozvíjející žurnalistické spolupráce máme velkou radost!

* **Juraj Jakubisko navštívil Haburu**, aby si ji obhlédl coby kulisy svého připravovaného filmu o Velké Moravě. „Našli jsme tu vhodná místa. Vy-

hodnotíme je společně s filmovým architektem,“ komentoval návštěvu proslulý tvůrce.

* Ze srbského Ruthenpressu přetiskuje rusyn materiál věnovaný **národnostním menšinám v Maďarsku**, velký prostor je tu samozřejmě věnován Rusínům.

* Od stejné agentury je převzat i článek o zasedání **Světového kongresu a Světové rady Rusínů v Bratislavě**. Tato zasedání se uskutečnila v druhé polovině listopadu.

* Ruthenpress otiskl a Rusyn převzal **interpelaci na Svetožára Čipliče** v souvislosti se zmenšením dotací pro Rusfny v Srbsku.

* V Užhorodě vyšla nedávno kniha Dmitrije Popa a Taťjany Vološinové **Historie Podkarpatské Rusi skrze prizma křesťanských idejí**. Server www.rusyn.sk přináší dvě krátké ukázky z knihy.

* V prostorách Národního osvětového centra v Bratislavě byla otevřena výstava nazvaná **Prameny byzantské tradice na Slovensku**. Expozice představuje především rukopisné památky spjaté s byzantsko-slovanskou kulturou a tradicí na Slovensku.

* V listopadu oslavil krásnou **devadesátku Ján Lazorič**, etnograf, který se celý život snažil o obhajobu nářečí a lidové kultury vůbec. Oslavenci připravili gratulanti bohatý program, ve kterém vystoupila více než stovka účinkujících, vše měl pod palcem vedoucí souboru Sabinovčan Miroslav Fabián.

* Narozeniny, ovšem už **104.** oslavila i nejstarší obyvatelka okresu Svidník **Paraska Denisová** z Nižného Orľuku. S blahopřáním za ní vedle jejích nejbližších přišli i starosta obce a pravoslavný duchovní.

* Další hezké jubileum: při příležitosti **de-**

vadesátin rusínského spisovatele Michala Šmajdy z Krásného Brodu přijal tohoto umělce primátor Medzilaborců. Šmajda zasvětil svoji celoživotní tvorbu rozvoji kultury, literatury, etnografie a folkloristiky v regionů Rusínů, za což obdržel v roce 2008 od slovenského prezidenta státní vyznamenání.

* Koncem října proběhla ve **Světlicích „odpustová slávnost“** spojená se svěcením obnoveného chrámu sv. velkomučedníka Demetera. Na jeho rekonstrukci přispěli rodáci, sponzoři, lidé zblízka i daleka.

* Ve Snině proběhl **Festival duchovní písně**. Vedle desítky domácích souborů na něm mimo jiné vystoupil i sbor řeckokatolické církve z Nového Sadu. Za dvacet let existence akce už ve Snině liturgické písně prezentovalo přes třicet těles ze zahraničí.

* **Pěvecké trio z Humenného** oslavilo třicet let svého trvání. Oslava proběhla na výročním koncertě v Domu kultury. Vedle tria na něm vystoupili například Mikuláš Petrašovský (bývalý člen tria), Anna Servická z Prešova, bratři Kollárové a pěvecká skupina Lelija.

* Sdružení Rusínů Slovenska uspořádalo 18. listopadu v Prešově jubilejní **koncert Márie Macoškové**. Záštitu této akci poskytl prešovský primátor.

* Úspěšné je stále i **Divadlo Alexandra Duchnoviče** z Prešova. 18. listopadu vystoupilo na festivalu **Astorka 2010** a jeho představení bylo, jak už jsme si zvykli, vyprodané.

* Sninčan Peter Hrib, rodák z Ruského, by si přál **zprístupnění jeskyně pod Rypami**, ve které – podle staré legendy – měl zbojník Fedor Holovatj ukrytý poklad. Hrib je přesvědčen, že tu dodnes uložených dvanáct sudů zlata.

Родный край

Додаток до новинки Podkarpatská Rus (Прага – Пряшів)

Не люб свій народ
зато, же є славный,
але зато, же є твій.

Александр Духович

Десять научных семинаров карпаторусинистики

На Пряшівській університеті в Пряшові 27. октября 2010 ся одбыв юбілейный, 10. Научный семинар карпаторусинистики. Семинари каждую третью среду в місяцко уж другый академічний рік організує Інститут русиньского языка і культуры ПУ і они ся стали добрым жрідлом знань і інформації зо сфери карпаторусинистичных штудій немлем про одборну, але і лацкы публіку.

З думков зачати організувати семинари пришов академік Павел Роберт Магочій, знамый америцько-канадський історик, бадатель історії України і Карпатської Руси, етнічных груп сучасной Канады і Русинів карпатського ареалу і їх потомків у Америці. Зато праві ёму была дана пошлывость, жебы ся став реферуючим на першій научній семінарі. І так новий проєкт ПРЯК ПУ отворив проф. П. Р. Магочій 12. февраля 2009 у засіданні Ректорату ПУ, де выступив на тему *Карпатська Русь – регион сполученя народів і народностей без насилства*. Тема Карпатської і Підкарпатської Руси і погляд на ню з боку канадського гостя притягли на першій семінарі понад 60 людей, што была найбівша кількість споміджі выштыкых дотеперь організованных десятих семінарів.

На другім семінарі 19. марта 2009 выступив з рефератом *Русины на Словенську в 20. сторочу* історик ПгДр. Станіслав Конечні, к. н., научный працівник Сполоченсько-научного інституту Словенской академії наук у Кошиціях. Він уж понад 25 років ся занимає штудієм історії Русинів і Українців на Словенську в середній Европі. Є сполучателем васьмох монографій і веде як 100 штудій і одборных статей, реалізатором многых лекцій і научных презентацій на Словенську і за ёго границями з области історії Русинів, історії інших етнічных меншин і подобных тем. Вів рішєня трьох научных і одборных проєктів, був організатором або єдним із організаторів дакілких научных акцій міжнародного характеру, зато мав што інтересного повісти і у своїм рефераті на семінарі.

Не менше заінтересовав і далшый заграничний гость на третім семінарі, який ся одбыв 8. априля 2009 у Музею русиньской культуры в Пряшові. Быв ним історик і соціолог, ПгДр. Кіріл Шевченко, др. н. з Інституту російських штудій у Празі, який в сучасности чытає лекції на університеті в Мінську. Ёго реферат *Культурна і народностна політика Праги на Підкарпатській Руси в 20-ых роках 20. стороча* выкликав тьж добру дискусію участників, значить тема была про ню интересна з многыма настольныма проблемами.

На четвертім научнім семінарі 6. мая 2009 на Пряшівській університеті прывітали сьме гостя з Польска – Польку Мгр. Еву Міхну, ПгД., соціологічку з Ягелоньской університету в Кракові, яка выступила з рефератом *Од Талергофу по Сігет. Мапа русиньских памятных міст і їх роль у формованю колективної ідентиты*. „Отчизна – то немлем географічне понятя, але і важный психологічний момент, впливаючий на жывоит і розвиток каждого єдного чоловіка. Памятны історічны місця суть про конкретну міноріту барз важны, бо на них ся етнічны группы одликують при утримованю своєї ідентиты”, підкреслила в рефераті соціологічка Ева Міхна, котра уж дакілко років ся интересує мінорітами в Польщі – Кашубами, Слезанами, но і Русинами, котры суть в сучасности в центрі

На посліднім, десятім семінарі участників у просторах ПРЯК ПУ прывітала директорка А. Плішкова, міджі шма главно реферуючого гостя зо Сербії – проф. Др. М. Фейсу із Новосадьской університету (пятьый зліва).

ей интересу. На семінарі презентovala часть із своєї работы, котра ся дотыкає памятных міст Русинів-Лемків у Польщі, але і Русинів Пряшівщини і Підкарпатя. Семінарі був іншпіративный главно з аспекту порівняня значеня і впливу русиньских памятных міст в посдньх державах, де жыють Русины, на розвой їх колективної ідентичности.

Пятый Научный семинар карпаторусинистики 21. октября 2009 належав гостеві з Австрії, конкретно професорови Віденського університету, Інституту славистики – Міхаєлови Мозерови, в славистичных кругах в сучасности знамому українцїстови. Выступив на тему *Грамматика руського языка Івана Паныкевича* і ту было добрі чуті погляд на дану „з другого боку” – українцїсты, бо семінарі суть отворены выштыкым, котры мають што повісти у сфері русинистики, хоць не цалком прямо, але „міджі рядками” выступу ся мож часто много дізнати.

Шестый Научный семинар карпаторусинистики 17. декабря 2009 занимав ся темов *Статусу русиньской народности в контексті сучасного общественого движения на Підкарпатю*, з яков выступив директор Высшумного центра карпатистики в Ужгороді Мгр. Валерій Падык, к. н.. У своїм выступі В. Падык назначив основны внуторны і вынакшні факторы, які детермінують розвой русиньского руху на Україні в сучасности і впливають на ёго выслідкы. Є то барз шырока тема, зато В. Падык ся у своїм рефераті сконцентровав лем на факты з послідніх пятых років і освїтлив дакотры шпецїфічности русиньского руху на Підкарпатю.

За 20 років розвою русиньского руху у світі знаме, же якраз позиція підкарпатських Русинів у рамках незалежного штату Україна є найдискутованіша в цілорусиньскім контексті, бо є найпроблематичніша. Єй проблематичность выходить у першій ряді з неакцентованя Русинів як самостатной народности на Україні і од того ся одвиваючого множества недорішєных проблемів,

якы на основі законів мають визначати статусу народности в демократичнім обществі. В контексті штату Україна є то в першій ряді проблем легального уводжованя народности Русин і материньского языка русиньского в конкретных офіціальных документах, т. є. без додаточного їх деградованя ці высвітлєваня, же іде лем о „субетнос” україньской народности, респ. односно языка, же іде лем о „діалект” україньского языка, як то было при посліднім списованю людей на Україні. Далє є то проблем легального жыкованя русиньского языка в розлічных сферах жывоиты – літературній, медіалній, церковній, сценічно-театралній, научній, але главно в школьській, які суть самособов детермінованы основным вопросом сучасности – неакцентованем русиньской народности Українов а наслідком того абсенціов штатной фінанчній підпору розвою народностно-жывоиты Русинів а тым і сфер офіціального жыкованя їх материньского языка. І хоць, парадоксно, в послідніх роках якраз Україна ся стала країнов, яка зазначила найбівший нарост русиньских клас – вдяка реалізації Програму русиньских недільных школ на Підкарпатю, підпорованых але не Українов, але фінанціями заграничных, главно америцьких добродителів, організованых через Світовий конгрес Русинів. А в непосліднім ряді іде о проблем негатівной характерістики русинства на Підкарпатю з боку україньских медій – а то вдяка екстремістичным і сепаратістичным тенденціям як супротивным знакам еволуцій русиньского руху, детермінованым невырішєными высшеспоминаньма основными проблемами. Русины на Підкарпатю наслідком невырішєного своего статусу в посліднім часі ся стали „вгодным” інструментом на просаджованя обществено-політичных інтересів розлічных політичных партій або інших впливовых груп діючих в рамках України і мімо нїй.

Александр Зозуляк, фотка автора

(Dokončení v příštím čísle)

Jevgenij Nedzelský, spisovatel Podkarpatské Rusi

„Po přečtení zjistíte, že život mého táty nebyl procházkou růžovým sadem,“ napsal nám Svatoopluk Nedzelský v průvodním dopise k zajímavé zásilce – životopisu svého otce, který zpracoval podle jeho rukopisných zápisků. PhDr. Jevgenij Nedzelský patřil k emigrantům z bolševického Ruska, kteří po odchodu z vlasti našli útočiště v Československé republice, a z nichž někteří odešli na Podkarpatskou Rus. Zůstali tam léta a významnou měrou přispěli k rozvoji regionu na různých pracovištích a ve společenském životě – jako učitelé, badatelé, technici, lékaři atd. Doktor Nedzelský byl žurnalista, historik a folklorista, spisovatel a básník, který věnoval svůj zájem i pracovní aktivity Podkarpatské Rusi; žil tu od r. 1927 do poloviny třicátých let. Věříme, že jeho životní osudy i tvorba zaujmou i naše čtenáře.

Narodil se v Ivanovicích u Čorného Chutoru v Charkovské gubernii (nyní Ukrajina) 3. 11. 1894. Jeho praděd z otcovy strany byl účastníkem polského povstání roku 1830 a jako rakouský poddaný utekl do Ruska a v Žitomíru založil malé hospodářství.

Tátův otec Leopold Alexandrovič měl sedm dětí, táta byl nejstarší. Do gymnázia v Sumách nastoupil roku 1904, studium dokončil se zlatou medailí v roce 1913. V průběhu studia se zajímal o výtvarné umění, vážil si francouzských impresionistů a sám maloval. Básně začal psát už v dětském věku a posílal je do místních novin Sumskoj Věstnik, kde je otiskovali pod pseudonymem Evž. Oseňjev. Hltal ruskou a současnou zahraniční literaturu, četl i polské autory. V létě hrál ochotnické divadlo; účinkoval v ruských i ukrajinských hrách. Rodiče tátu přesvědčovali, aby byl inženýrem, proto nastoupil na Polytechnický institut v Petrohradě na obor stavby lodí. Později však usoudil, že technika ho neuspokojuje a přitahují ho humanitní vědy.

Opustil Petrohrad a od podzimu roku 1914 začal studovat na filologické fakultě v Moskvě. Věnoval se studiu historie, filozofie a dějin umění. V průběhu tří let splnil všechny předpoklady pro státní zkoušku. Pro disertační práci zvolil téma „Pohřební žalozpěvy Slovanů“.

Ale v červnu roku 1917 musel z Moskvy předčasně odejít – a už mu nebylo souzeno, aby se vrátil a dostudoval. Rodina žila ve městě Sumy, byl revoluční chaos, bylo třeba jí pomá-

hat. V zimě roku 1917/18 se začala organizovat bolševická „Radaňska Ukrajina“ a táta sloužil v zásobovacím oddělení. Na jaře začala německá intervence, při níž generál Hoffman chtěl vyplenit Ukrajinu. Čerstvě organizovaná Rudá armáda ustoupila bez většího odporu. Když Němci utrpěli na západě porážku, vrátili se domů a na jejich místě se objevily německo-polské bandy Petljury. Nelouply, jen se jejich jednotky na několik týdnů zdržely a pak zmizely. Přišla znovu Rudá armáda, kterou všelijací naivní idealisté vítali v naději, že nastolí pořádek.

Služba, zatčení mého děda bolševiky, starost o něj a o rodinu na čas odtrhly otce od literatury i od publikování. Dědu soudili neznámo za co, komunistický prokurátor Borovskij dokonce chtěl stáhnout obvinění, protože proti němu nevyprávěl ani jeden svědek. Ale přesto bylo rozhodnuto poslat dědu na práci jako „kontrarevolucionáře“. Protože rozsudek byl nesmyslný, dědu nikam neodeslali, zůstal v místní věznici, jídlo mu denně dodávali příbuzní. Když se blížili bílí, předseda soudu ho dokonce pustil na svobodu.

Otcův další život poznamenaly bouřlivé události a zmatky v zemi. V listopadu 1918 jel do Charkova, v naději rychle dokončit univerzitu, ale tady ho zastihl panický útěk „bílých“. Posléze se dostal do Angličany zásobovaného tábora v Malé Asii jménem Tuzla, odkud se kvůli léčení oka v prosinci 1919 přemístil do Konstantinopole. Tam byl až do konce roku do konce roku 1920. V Konstantinopoli prodával na ulici květiny, roznášel prádlo pro americkou prádelnu, navštěvoval schůzky kroužku spisovatelů a básníků, kde se recitovaly básně a táta tam dokonce přednášel. Tamní Čech básníků oznámil v tisku vydání tátovy knihy básní „Patriotičeskij jamb“.

Rusy v Konstantinopoli začali postupně odesílat pryč, spisovatelský cech se rozptýlil na různé strany. Také otec se jako student dostal do Prahy. Ještě předtím však byl v Konstantinopoli zatčen v budově ruského vyslanectví pro podezření, že okradl vyslanecký kostel. (Později tuto událost popsal v berlínských ruských novinách.)

V Praze, po krátkém seznámení se studijním programem univerzity, byl zapsán na filozofickou fakultu, i když měl jen nedostatečné doklady o svém studiu v Rusku. Změnil si jen specializaci: místo ruské literatury začal studovat slovanské literatury, speciálně českou, a jako

druhý předmět k doktorátu si vzal dějiny umění a archeologii. Teprve v roce 1925 se mu podařilo získat zápočtovou knížku z moskevské univerzity, díky níž mu uznali chybějící čtyři semestry. Když však táta chtěl složit doktorát, ukázalo se, že podle nových pravidel nelze s literaturou kumulovat archeologii ani dějiny umění, proto si místo toho vzal českou historii. Téma pro doktorát nazval „Pohřební obřady Slovanů“, bylo obdobné, jaké rozpracoval už v Moskvě. Věnoval se tu slovanickým národům, ale přitom přišel na myšlenku, že práci rozšíří o žalozpěvy nad mrtvými i u všech národů, a to od 12. století před Kristem (Gilgameš a Ingrid, bible a další) – až do roku 1924. Táta to zajímalo nejen z literárního hlediska jako folklórní produkt, ale i jako lidová dramatika a samozřejmě jako národní projevy náboženství. Podrobně prostudoval texty, oklasifikoval jejich motivy a témata. Ve zvláštní kapitole doložil, že ani jeden slovanský národ nevěří v posmrtný život a posmrtná setkání, což křesťanská terminologie zaznamenala jen na okraj a velmi skupě. Současně poukázal na to, že všeobecně známý Pláč Jaroslavy ze „Slova o pluku Igorově“ se jeví jako výtvar čistě individuální tvorby. Práce měla 280 stran textu s citacemi v sedmi slovanských jazycích, což znamenalo na svou dobu zcela vyčerpávající prezentaci tématu.

Recenzenti považovali otcovu práci za vynikající. Jeden z nich řekl, že na doktorát by stačily i první tři či čtyři kapitoly. Radili mu, aby nabídl práci k publikování v Československé akademii věd, ale marně, nevěšel se do dlouho dopředu stanoveného pořadí prací určených k vydání. (Později, v 30. letech si na tu práci vzpomněl a předložil ji k vydání vydavatelství Školnaja pomošč v Užhorodě. Firma souhlasila, ale ukázalo se, že v Užhorodě nelze rukopis vytisknout - pro množství textů srbských, chorvatských, polských a jiných nebyly v tiskárně příslušné technické podmínky. Kopie tohoto vědeckého díla byla zničena po obsazení Podkarpatské Rusi Maďary, jediný exemplář je v archivu doktorandských prací filologické fakulty Karlovy univerzity v Praze za rok 1926.)

SVATOPLUK NEDZELSKÝ

*Zpracováno podle rukopisu
otce Jevgenije Nedzelského
(Pokračování v příštím čísle.)*

*Vážení přátelé a příznivci,
přejeme Vám všem pěkné a pohodové Vánoce a šťastný Nový rok!
Děkujeme za aktivní spolupráci i pomoc, kterou nám mnozí
z vás poskytují, za podněty, nápady, příspěvky do časopisu a další
iniciativy. Věříme, že se s Vámi budeme i v příštím roce nadále
setkávat na našich akcích a zůstanete nám příznivě nakloněni.*

Výkonný výbor SPPR
